

Liceum Ogólnokształcące im. Stefana Czarnieckiego w Nisku

Program pracy z uczniem mającym trudności w nauce

Opracowanie:

Anna Pawlus
Anna Rybińska
Jerzy Stelmach

Nisko 2006

**A o szkole mówili z miłosnym zachwytem,
każdy człowiek bowiem ma dwie matki:
tę rodzoną matkę i matkę szkołę.**

Kornel Makuszyński

SPIS TREŚCI

WSTĘP.....	4
I. OGÓLNE POJĘCIE NIEPOWODZEŃ SZKOLNYCH.....	4
II. PODZIAŁ PRZYCZYŃ NIEPOWODZEŃ SZKOLNYCH	4
II.1. CZYNNIKI EKONOMICZNO – SPOŁECZNE	5
II.2. CZYNNIKI BIOPSYCHICZNE	5
II.3. CZYNNIKI DYDAKTYCZNE	6
III. CHARAKTERYSTYKA UCZNIĄ MAJĄCEGO TRUDNOŚCI W NAUCE.....	6
IV. FAZY NARASTANIA TRUDNOŚCI W NAUCE	6
V. CELE PROGRAMU PRACY Z UCZNIEM SŁABYM.....	7
VI. REALIZACJA ZAŁOŻONYCH CELÓW	9
VII. BIBLIOGRAFIA.....	13

WSTĘP

Niepowodzenia uczniów są związane przede wszystkim z ich cechami osobowości i rodzajem stosunków ze środowiskiem. Takich uczniów charakteryzuje nieumiejętność kierowania własnymi procesami psychicznymi, takimi jak uwaga i pamięć; z trudem zapamiętują daty i reguły, nie wykazują głębszych zainteresowań problemami i przedmiotami, a ich słaba aktywność myślowa staje się przyczyną postawy bierności i rezygnacji. Jednocześnie obawa przed publiczną oceną, krytyką lub ośmieszeniem wywołuje u nich lęki i nerwice, tworząc krąg zależności przyczynowo-skutkowych.

Program pomocy uczniom mającym trudności w nauce należy rozpocząć od rozpoznania sytuacji w klasie, ponieważ wśród uczniów wykazujących zaległości w opanowaniu materiału programowego są zarówno ci, którzy sami mogą sobie z nimi poradzić, jak i ci, dla których nasza pomoc jest niezbędna.

Naturalną konsekwencją nie dających się pokonać trudności jest wzrastająca niechęć do tych zajęć szkolnych, które są źródłem porażek. Niechęć szybko generalizuje się u większości dzieci i obejmuje całokształt szkolnych obowiązków.

Wadliwa interpretacja zachowań ucznia powoduje niewłaściwe postępowanie wychowawcze: uczniowie doznające niepowodzeń są karane i społecznie dezaprobowane.

Niezaspokojenie potrzeby uznania, akceptacji i poczucia własnej wartości prowadzi u uczniów sprawiających trudności wychowawcze do różnorodnych wadliwych postaw nie tylko w stosunku do obowiązków szkolnych, lecz również wobec szkolnych kolegów oraz nauczycieli i rodziców.

I. OGÓLNE POJĘCIE NIEPOWODZEŃ SZKOLNYCH

Przez niepowodzenia szkolne rozumiemy " proces pojawiania się braków w wymaganych przez szkołę wiadomości i umiejętności uczniów oraz negatywnego stosunku młodzieży wobec tych wymagań".

Wszelkie niepowodzenia dydaktyczne działają ujemnie na postawy uczniów, zniechęcają do nauki, wpływają niekorzystnie na stosunek do otoczenia. Są bezpośrednią przyczyną niepowodzeń wychowawczych.

Niepowodzenia szkolne mogą mieć charakter przejściowy lub względnie trwałe. Często niepowodzenia przejściowe są punktem wyjścia dla niepowodzeń względnie trwałych, a te mogą prowadzić do drugoroczności. Pojawienie się drobnych braków w opanowaniu wiadomości jest przyczyną niepowodzeń ukrytych, które nieujawnione w porę prowadzą do niepowodzeń jawnych.

II. PODZIAŁ PRZYCZYŃ NIEPOWODZEŃ SZKOLNYCH

Przyczyny i trudności są złożone i zależne od siebie. Wskazuje się wśród nich czynniki ekonomiczno - społeczne, biologiczno - psychologiczne i pedagogiczne.

II.1. CZYNNIKI EKONOMICZNO – SPOŁECZNE

Czynniki **ekonomiczno - społeczne** należy rozumieć szeroko, nie tylko jako rażące niedomagania bytowe, wyrażające się w niezaspokojeniu podstawowych potrzeb, ale jako brak warunków dla optymalnego rozwoju:

- złe warunki materialne (skrajne warunki niedożywienia, ciasnota mieszkań, brak własnego miejsca do nauki, nieprawidłowa regulacja godzin snu). W ten sposób złe warunki materialne mogą wywierać ujemny wpływ na aktywność, przyczyniając się do powstania trudności.
- zmiana dotychczasowych warunków życia dziecka: pogorszenie się atmosfery rodzinnej, konflikt między rodzicami, choroba czy śmierć jednego z członków rodziny odgrywającego dużą rolę w życiu dziecka.
- poziom kulturalny rodziców (istnieje związek między wykształceniem rodziców z nasileniem trudności szkolnych ich dzieci).
- ruchy migracyjne ludności (gorsza pozycja ekonomiczna, odrębności rasowej, językowej i kulturowej określonych grup mniejszościowych).

II.2. CZYNNIKI BIOPSYCHICZNE

Czynniki **biopsychiczne** to różnego rodzaju właściwości ucznia, które decydują o obniżonym poziomie jego funkcjonowania i w konsekwencji powodują, że w uczeniu się szkolnym nie czyni on zadawalających postępów.

- zły stan fizyczny dzieci wpływa niekorzystnie na ich funkcjonowanie w szkole.
- pogorszenie stanu zdrowia dziecka. Przebyta choroba może spowodować ogólne osłabienie organizmu i wynikającą z niego niechęć do podejmowania wysiłku, łatwe męczenie się. Dziecko podczas choroby opuszcza dni nauki i ma z tego powodu luki w materiale, wystąpienie wtedy trudności i niepowodzeń jest zupełnie uzasadnione.
- nierównomierny, dyszharmonijny rozwój dziecka.
- pozaintelektualne właściwości dziecka. Nie zrównoważenie emocjonalne (niedojrzałość), brak wiary we własne siły, nieśmiałość, niedojrzałość społeczna.
- niska inteligencja, może stanowić wskazanie do przeniesienia do odrębnej klasy. W przypadku ociężałości umysłowej lekkiego i upośledzenia umysłowego dzieci w zwykłej klasie, w której program dostosowany jest do poziomu przeciętnych rówieśników, zawsze ujawniają trudności. Natomiast w klasie o poziomie dostosowanym do ich możliwości rozwojowych mogą czynić postępy.
- nieprawidłowy wybór szkoły, nie uwzględniający rzeczywistych zainteresowań i zdolności kierunkowych.

II.3. CZYNNIKI DYDAKTYCZNE

Czynniki **dydaktyczne** - to wielorakie błędy dydaktyczne, przyczyniające się do powstania trudności:

- nierówny start dzieci (nie wszystkie dzieci w jednakowym stopniu są przygotowane do podjęcia i kontynuowania nauki),
- nie respektowanie zasady stopniowania zadań związane z niewłaściwie ułożonym programem nauczania, a także nieprzestrzeganiem przez nauczyciela zasady stopniowania trudności w codziennym postępowaniu dydaktycznym,
- błędy dydaktyczne, popełniane przez nauczycieli:
  - o niedostateczna dbałość o wywołanie u uczniów zainteresowania przed przystąpieniem do właściwej realizacji programowych,
  - o bagatelizowanie sygnałów uczniów, świadczących o tym, że treści nie są przez nich rozumiane,
  - o brak dbałości o rozwój zainteresowań uczniów,
  - o lekceważenie czynników motywacyjnych,
  - o przeciążanie uczniów nadmiarem zajęć związanych z realizowaniem programu szkolnego,
  - o zbyt długi czas przeznaczony na uczenie się,
  - o niewłaściwy rozkład zajęć, uzależnione to jest niekiedy od warunków szkoły,
  - o komasowanie zajęć jednorodnych w ciągu dnia,
  - o zbyt duża liczebność klas.

III. CHARAKTERYSTYKA UCZNIA MAJĄCEGO TRUDNOŚCI W NAUCE

Uczeń mający trudności w nauce to taki, który:

- wykazuje trudności w rozumieniu i przyswajaniu materiału,
- wykazuje brak zainteresowania przedmiotami i brak chęci poznawania,
- nie potrafi kierować własnymi procesami psychicznymi takimi jak uwaga i pamięć,
- wykazuje bierność i rezygnację wynikającą ze słabej aktywności myślowej,
- nie potrafi pokonywać trudności intelektualnych,

IV. FAZY NARASTANIA TRUDNOŚCI W NAUCE

Można wyróżnić cztery fazy narastania trudności w nauce.

I faza ukrytego niepowodzenia zaczyna się od niezadowolenia ucznia z pracy w szkole: nie rozumie problemu na lekcji, nie nadąża za rozwiązywaniem zadań, stwierdza, że inni są lepsi. W fazie tej zaczynają występować pierwsze symptomy natury fizjologicznej: niechęć do nauczyciela, przedmiotu. Faza ta jest niedostrzegalna przez nikogo, nie zauważają jej rodzice, nauczyciele, a i bardzo często sam uczeń nie zdaje sobie z tego sprawy. Najbardziej widocznym symptomem takiego stanu są pierwsze negatywne formy ustosunkowania się dziecka do szkoły.

II faza charakteryzuje się brakami, które nawet wbrew dobrym intencjom ucznia uniemożliwiają mu pełne uczestnictwo w pracy. Niezrozumienie jednego tematu powoduje trudności w przyswojeniu kolejnego materiału. Uczeń ten dobry, może uchościć dalej za takiego ucznia, bo będzie podejmował się pewnych form oszustwa: odpisywał prace domowe, korzystał z podpowiedzi kolegów. Braki w wiadomościach są bardzo poważne i w dalszym ciągu ta faza jest niezauważalna.

III faza - *jawnego niepowodzenia* - pojawiają się pierwsze oceny niedostateczne. Nauczyciele i rodzice czynią próby przyjscia z pomocą, jeśli jednak nie są one właściwe, braki się pogłębiają. Wobec takiej sytuacji w zależności od predyspozycji intelektualnych uczeń może przyjąć jedną z postaw:

- agresja (bójki, wrzaski, bunt przeciwko autorytetowi nauczyciela, kłamstwa, kradzieże, wagary, ucieczki z domu),
- apatia (całkowite zubożnienie i zniechęcenie do wszelkich poczynąń).
Z reguły na polecenia ze strony nauczyciela uczeń ma gotową odpowiedź: „Nie chcę”, „Nie potrafię”.

IV faza wiąże się z brakiem promocji do następnej klasy. Niepowodzenie ucznia osiągnęło swój punkt szczytowy.

Ważnym zadaniem nauczyciela staje się możliwie szybko wyodrębnić z zespołu klasowego tych uczniów, którzy wykazują trudności w nauce. Można to czynić poprzez:

- przeprowadzanie testów w celu określenia poziomu umiejętności uczniów,
- obserwację uczniów na lekcji,
- uzyskiwanie informacji o uczniu od wychowawcy klasy
- wymianę informacji o uczniach pomiędzy nauczycielami uczącymi w danej klasie.

V. CELE PROGRAMU PRACY Z UCZNIEM SŁABYM

Cele główne:

1. Indywidualizacja procesu nauczania stymulująca rozwój uczniów mających trudności w nauce.
2. Rozwijanie u uczniów zainteresowań i motywacji do pracy.
3. Kształtowanie osobowości i pobudzanie wiary w siebie.
4. Kształcenie działań i postaw twórczych.

5. Kształcenie przekonania o potrzebie nieustannego pogłębiania wiedzy i wzbogacania świata duchowego.

Cele pośrednie:

1. Indywidualizowanie pracy dydaktycznej pod kątem zainteresowań i możliwości uczniów.
2. Poznanie przez ucznia samego siebie i wyrabianie umiejętności kierowania własnym rozwojem.
3. Wzbogacenie procesu kształcenia na lekcjach o metody zachęcające uczniów do aktywnego i świadomego udziału.
4. Tworzenie środowiska wychowawczego stymulującego rozwój uzdolnień.
5. Poznawanie metod i technik uczenia się określonych dziedzin wiedzy, wzbogacanie języka naukowego, rozwiązywanie problemów teoretycznych, w tym oryginalnych i skomplikowanych.
6. Zwiększanie efektywności pracy szkoły.

VI. REALIZACJA ZAŁOŻONYCH CELÓW

<i>Cel</i>	<i>Zadanie</i>	<i>Sposoby realizacji</i>	<i>Termin</i>	<i>Wykonawcy</i>	<i>Uwagi</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
1. Indywidualizacja procesu nauczania stymulująca rozwój uczniów mających trudności w nauce	Prowadzenie ciągłej profilaktyki pedagogicznej	<ul style="list-style-type: none"> – stosowanie nauczania problemowego w kilkusobowych zespołach nad określonymi problemami o charakterze praktycznym i teoretycznym, – realizacja zadań prowadzonych metodą projektów, – analiza planów i programów nauczania 	cały rok szkolny	nauczyciele przedmiotów, dyrektor	
	Stosowanie diagnozy pedagogicznej	<ul style="list-style-type: none"> – indywidualne rozmowy nauczyciela z uczniami, – indywidualne rozmowy nauczyciela z rodzicami, – badania ankietowe prowadzone wśród uczniów i rodziców uczniów, – przygodne i ciągłe obserwacje uczniów, – ciągła kontrola i ocena wyników nauczania: <ul style="list-style-type: none"> · ustnych wypowiedzi uczniów, · prac pisemnych uczniów, – badanie wyników nauczania prowadzone przez samych nauczycieli po każdym zakończonym dziale nauczania jak i przez dyrektora szkoły, – stosowanie zasady takiego doboru zadań, poleceń do wykonania przez uczniów, aby około 60% stanowiły zdania odpowiadające kryteriom na ocenę „dopuszczający” i „dostateczny”, – przestrzeganie przez nauczycieli terminowego oddawania prac pisemnych, – indywidualizowanie omawiania poprawionych prac pisemnych, – ścisła współpraca wychowawcy klasy z rodzicami uczniów, pozostałymi nauczycielami, organizacjami działającymi na terenie szkoły, – prowadzenie przez wychowawcę dziennika obserwacji pedagogicznej 	cały rok szkolny	nauczyciele przedmiotów	

<i>Cel</i>	<i>Zadanie</i>	<i>Sposoby realizacji</i>	<i>Termin</i>	<i>Wykonawcy</i>	<i>Uwagi</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
	Stosowanie terapii pedagogicznej	<ul style="list-style-type: none"> – zlecenie uczniom wykonywania odpowiednio zindywidualizowanych prac domowych, – prowadzenie indywidualnych konsultacji ukierunkowanych na pomoc uczniom mającym trudności w nauce, – otaczanie słabszych uczniów specjalną opieką w czasie lekcji, – tworzenie międzyoddziałowych grup wyrównawczych 	cały rok szkolny	nauczyciele przedmiotów, dyrektor	
	Dostosowywanie zadań do poziomu uczniów	<ul style="list-style-type: none"> – różnicowanie poziomu trudności zadań na lekcji i zadań domowych, – wspólne rozwiązywanie zadań domowych, 	cały rok szkolny	nauczyciele przedmiotów	
	Uwzględnianie indywidualnych potrzeb uczniów	<ul style="list-style-type: none"> – dostosowanie sposobu i tempa pracy na lekcji do indywidualnych potrzeb uczniów , – ograniczanie liczby zadań występujących w pracach klasowych, – wyznaczanie uczniowi więcej czasu na pisanie sprawdzianów 	cały rok szkolny	nauczyciele przedmiotów	
	Systematyczne sprawdzanie postępów ucznia	<ul style="list-style-type: none"> – systematyczna kontrola prac domowych i przyrostu wiedzy poprzez: <ul style="list-style-type: none"> • wypowiedzi ustne ucznia, • prace pisemne ucznia, • wspólne powtarzanie materiału, • stałe nawiązywanie do omówionych partii materiału 	cały rok szkolny	nauczyciele przedmiotów	
	Wyrównywanie poziomu wiedzy uczniów	<ul style="list-style-type: none"> – pozalekcyjna pomoc koleżeńska, – zachęcanie do współpracy ucznia zdolnego i tego mniej zdolnego, – powtarzanie z uczniami słabo opanowanych partii materiału 	cały rok szkolny	nauczyciele przedmiotów, wychowawcy klas	
	Niwelowanie różnic między uczniami	<ul style="list-style-type: none"> – konsultacje przedmiotowe , zajęcia wyrównawcze 	wg harmonogramu ustalonego na początku roku szkolnego	nauczyciele przedmiotów	

<i>Cel</i>	<i>Zadanie</i>	<i>Sposoby realizacji</i>	<i>Termin</i>	<i>Wykonawcy</i>	<i>Uwagi</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
2. Rozwijanie u uczniów zainteresowań i motywacji do pracy	Rozwijanie zainteresowań uczniów	<ul style="list-style-type: none"> – organizowanie zajęć pozalekcyjnych, – powierzanie uczniowi mającemu trudności pewnych obowiązków związanych z danym przedmiotem np. wykonanie określonej pomocy dydaktycznej 	cały rok szkolny	nauczyciele przedmiotów	
	Motywowanie uczniów do pracy	<ul style="list-style-type: none"> – zachęcanie uczniów do opracowywania materiału z podręcznika i referowania go na zajęciach, – skłanianie uczniów do wykazywania inicjatywy np. przez dawanie możliwości wyboru interesującego tematu, – angażowanie uczniów w określanie reguł, celów i sposobów postępowania, – docenianie pomysłów uczniów, – stosowanie różnorodnych pomocy naukowych 	cały rok szkolny	nauczyciele przedmiotów	
	Promowanie samodzielnej pracy uczniów	<ul style="list-style-type: none"> – praca metodą projektów: <ul style="list-style-type: none"> • włączanie uczniów w zbieranie i porządkowanie określonych informacji, • egzekwowanie sprawozdań z przebiegu pracy, • systematyczne sprawdzanie i kontrolowanie pracy uczniów, • angażowanie uczniów w proces oceniania, – zachęcanie do podejmowania ryzyka, – umożliwienie przejęcia odpowiedzialności za własną naukę, – wdrażanie do samodzielności przez przedstawienie jasno określonych reguł postępowania 	wg potrzeby	nauczyciele przedmiotów	
	Aktywizowanie uczniów do efektywnej pracy na lekcji	<ul style="list-style-type: none"> – stosowanie metod aktywizujących, – praca w grupach z udziałem uczniów słabych, – zapoznawanie uczniów z różnorodnymi technikami ułatwiającymi uczenie się i wykonywanie określonych zadań 	cały rok szkolny	nauczyciele przedmiotów	
3. Kształtowanie osobowości i pobudzanie wiary w siebie	Rozpoznanie sytuacji rodzinnej i materialnej ucznia	<ul style="list-style-type: none"> – analiza dokumentacji, – rozmowa z uczniem i rodzicami, – przeprowadzanie ankiet wśród rodziców i uczniów 	pierwszy rok nauki w szkole	wychowawcy klas	
	Pomoc pedagogiczna	<ul style="list-style-type: none"> – współpraca z pedagogiem 	cały rok szkolny	wychowawcy klas	

<i>Cel</i>	<i>Zadanie</i>	<i>Sposoby realizacji</i>	<i>Termin</i>	<i>Wykonawcy</i>	<i>Uwagi</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
	Systematyczne informowanie rodziców o osiągnięciach uczniów	<ul style="list-style-type: none"> - wywiadówki , - indywidualne spotkania z uczniami, - rozmowy telefoniczne 	cały rok szkolny	wychowawcy klas	
	Pedagogizacja rodziców	<ul style="list-style-type: none"> - indywidualne spotkania z pedagogiem, - przeprowadzanie pogadarek przez pedagoga w trakcie spotkań z rodzicami 	wg potrzeby	pedagog, wychowawcy klas	
	Rozbudzanie wiary we własne siły	<ul style="list-style-type: none"> - praca w grupach z udziałem uczniów słabych ułatwiająca otrzymanie pozytywnych ocen i dająca mu szansę przeżycia sukcesu, - częste nagrody i pochwały nawet za najdrobniejsze osiągnięcia, - niwelowanie przykrych doświadczeń związanych z porażkami uczniów 	cały rok szkolny	nauczyciele przedmiotów	
4.Kształcenie działań i postaw twórczych	Zachęcanie do produktywności i stwarzanie odpowiednich sytuacji do pracy twórczej	<ul style="list-style-type: none"> - organizacja konkursów, olimpiad, quizów przedmiotowych, - tworzenie kółek zainteresowań 	cały rok szkolny	nauczyciele przedmiotów	
5.Kształcenie przekonania o potrzebie nieustannego pogłębiania wiedzy i wzbogacania świata duchowego	Zachęcanie uczniów do aktywności pozalekcyjnej	<ul style="list-style-type: none"> - udział uczniów w akademiach, - organizacja wycieczek, - wyjazdy do teatru i kina, - zajęcia biblioteczne 	wg potrzeby	wychowawcy klas	

VII. BIBLIOGRAFIA

Adamczyk E., *Czy poniosłam porażkę pedagogiczną?*, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze. - 2002, nr 1, s. 47-48;

Barczak W., *Dziecko z trudnościami w nauce : czy można mu pomóc?*, Życie Szkoły. - 2001, nr 4, s. 206-210;

Biernat T., *Zanim będzie za późno*, Wychowanie na co Dzień. - 2000, nr 1/2, s. 35-37;

Falkowska - Winder L., *Spójrzmy przyjaźnie na trudnego ucznia*, Edukacja i Dialog. - 2003, nr 6, s. 51-56;

Grabowska Z., *Drugoroczność - problem czy wyzwanie?*, Opieka - Wychowanie - Terapia. - 2001, nr 2, s. 35-39;

Konopnicki J., *Powodzenia i niepowodzenia szkolne*, PZWS, Warszawa 1966;

Kupisiewicz Cz., *Niepowodzenia dydaktyczne*, PWN, Warszawa 1972;

Kupisiewicz Cz., *Podstawy dydaktyki ogólnej*, PWN, Warszawa 1984;

Kwiatkowska H., *Komunikowanie się nauczyciela z uczniem w sytuacji niepowodzenia*, Edukacja. - 2002, nr 1, s. 57-66;

Łuczak B., *Niepowodzenia szkole : przyczyny - skutki – zapobieganie*, Oficyna Wydawnicza G & P, Poznań 2000;

Niemiec M., *Praca z uczniem słabym*, Edukacja i Dialog. - 2001, nr 9/10, s. 66-69;

Spionek H., *Zaburzenia rozwoju uczniów a niepowodzenia szkolne*, PWN 1973;

Żebrowska M., *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, PWN 1977.